

Київський університет імені Бориса Грінченка

НІКОЛАЄВ ЛЕОНІД ОЛЕГОВИЧ

УДК 159.922.6+37.015.3]:316.61

**РОЗВИТОК АСЕРТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ
У РІЗНИХ УМОВАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Хомич Галина Олексіївна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Поліщук Валерій Миколайович,
Національний університет «Львівська політехніка», професор кафедри теоретичної та практичної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Бігун Неля Іванівна,
Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, доцент кафедри теоретичної та консультативної психології.

Захист відбудеться «28» грудня 2016 р. о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розісланий «25» листопада 2016 року.

В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

В.П. Кутішенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення зростаючої особистості як суб'єкта соціалізації стає засадничою лінією виховного процесу в системі сучасної вітчизняної освіти, яка знаходить своє конкретне втілення у реальній поведінці школярів, їх підготовці до свідомого, відповідального вибору власної позиції у комунікативному просторі, формуванні таких психологічних властивостей, які б дозволили їм повноцінно увійти в соціальну сферу суспільства.

Проблема соціалізації підростаючого покоління взагалі та розвиток асертивності особистості як суб'єкта комунікації, зокрема, набуває особливої актуальності на тлі радикальних змін у соціальному, політичному та економічному житті нашої країни. Несформованість здатності особистості ставити і втілювати в життя власні цілі та прагнення призводить до невдоволення життям, появи соціального страху.

Різні аспекти проблеми асертивності особистості знайшли відображення у роботах Г. Бейєра, Г. Балла, С. Головахи, Т. Говорун, М. Джеймса, О. Хохлової та ін. У контексті суб'єктності життєдіяльності розглядають асертивність К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, І. Кон, С. Максименко, В. Семиченко, В. Татенко, Т. Титаренко. У дослідженнях О. Анцупова, С. Гінзера, В. Каппоні, С. Нартової-Бочевар, О. Шипілова робиться наголос на здатності молодих людей долати труднощі, бути впевненими у собі, адекватно оцінювати себе та інших учасників міжособистісних взаємин. У дослідженні В. Москаленко, І. Попової розглядається вплив процесу соціалізації на асертивність особистості.

Під асертивністю вчені вбачають інтегративну здатність особистості бути незалежною, впевненою в собі, мотивованою на успіхи та досягнення (Б. Зінченко, Б. Мещеряков). З огляду на наукові доробки І. Кона, Г. Костюка, Г. Крайга, Н. Максимової, Н. Побірченко, Л. Подоляк, сензитивним періодом розвитку асертивності є підлітковий вік, коли особистість у процесі соціалізації та на основі сформованої самооцінки вчиться управляти спонтанними реакціями, відстоювати власну точку зору, аргументовано заперечувати, володіє достатнім діапазоном прояву емоцій. У сучасній психології основний акцент при розгляді проблеми розвитку асертивності приділяється роботі з поведінковою та мотиваційно-ціннісною сферою особистості, вказуючи при цьому на складність диференціації проявів упевненості та агресивної поведінки (О. Бодальов, Е. Голубева, Г. Крейг, В. Столін). Численні психологічні програми з активного соціально-психологічного навчання пропонують тренінги, спрямовані на розвиток впевненої поведінки особистості.

Аналіз актуальності та стану розробленості проблеми дослідження в психолого-педагогічній науці та практиці обумовлює необхідність вирішення протиріч між асертивністю підлітків, як важливого фактору їх соціалізації, та особистим простором інших; між зростаючими вимогами сучасного суспільства до молодого покоління та несформованою здатністю особистості створювати ефективно комунікативне середовище. Водночас наша дійсність ставить перед науковцями нові завдання щодо узгодження позицій та наукової аргументації стосовно особливостей розвитку асертивності особистості та психологічних

чинників, які зумовлюють цей процес на підлітковому етапі. Недостатня розробленість теоретико-методологічних та прикладних аспектів проблеми, об'єктивна потреба суспільства у формуванні особистості як суб'єкта соціалізації зумовили вибір теми даного дослідження: **«Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає загальній науковій проблемі і є складовою частиною комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Розвиток особистості в різних умовах соціалізації» (державний реєстраційний номер 0112U004567), затвердженої вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол №2 від 18 жовтня 2006 р.). Тему кандидатського дисертаційного дослідження затверджено вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол №6 від 22 березня 2009 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №5 від 16 червня 2009 року).

Мета дослідження – теоретично виявити та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку асертивності підлітків в умовах дитячого оздоровчого закладу та загальноосвітньої школи.

У відповідності до поставленої мети визначено основні **завдання** дослідження:

- здійснити теоретико-методологічний аналіз наукових підходів та базових понять проблеми асертивної особистості;
- емпірично дослідити структуру та означити асертивність підлітків за змістовими показниками і рівнями розвитку;
- дослідити розвиток асертивності підлітків в умовах дитячого оздоровчого табору та загальноосвітньої школи;
- розробити практико-орієнтовані рекомендації з оптимізації розвитку підліткової асертивності.

Об'єкт дослідження – асертивність особистості як психологічний феномен.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку асертивності підлітків у різних умовах соціалізації.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: загально-психологічні принципи активності, детермінізму, розвитку, системності (Г. Балл, А. Брушлінський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Максименко, О. Петровський, С. Рубінштейн, Т. Титаренко); суб'єктно-особистісні підходи у становленні асертивності, які постулюють роль індивідуальних настанов, самооцінок і оцінок інших людей (І. Бех, Р. Зигмунд, К. Роджерс, В. Татенко); емоційно-експресивний підхід (А. Солтер, Дж. Вольпе), на основі якого досліджено причини невпевненості та виділено основні параметри, що характеризують підліткову асертивність; теоретичні положення, які розкривають структуру асертивності особистості (О. Лент'єв, М. Літвак,

В. Каппоні, Т. Новак); положення, у яких відображено різні аспекти процесу соціалізації підлітків (Г. Андреева, Н. Бігун, Я. Гошовський, І. Кон, М. Корнев, Н. Максимова, В. Москаленко, В. Поліщук, Г. Хомич).

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: *теоретичні* – порівняльний та структурний аналіз, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація, контент-аналіз, моделювання для визначення базових понять і теоретичних положень розвитку асертивності, визначення основних компонентів та специфіки різних умов соціалізації; *емпіричні* – констатувальний експеримент (включене спостереження, тестування, опитувальники, бесіди, шкалювання) для вивчення особливостей розвитку асертивності підлітків, формувальний експеримент для апробації тренінгової програми та вивчення впливу соціального середовища на розвиток асертивності підлітків; *кількісної обробки даних* – визначення середніх значень відсоткових співвідношень Т-критерій Стьюдента, U-критерій Мана-Уїтні, Т-критерій Уїлкоксона, критерій Фрідмана для оцінки достовірності зрушень у показниках розвитку асертивності підлітків у різних умовах соціалізації. Статистична обробка емпіричних даних та графічна презентація результатів здійснювалась за допомогою пакету статистичних програм SPSS (версія 17.0), а також за допомогою пакету статистичного аналізу STATISTICA 6.0 – для виявлення кореляційних зв'язків між досліджуваними характеристиками асертивності.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась впродовж 2009-2015 років на базі Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4 (Київська область); Міжнародного дитячого центру «Артек» (АР Крим). На етапі експериментального дослідження було залучено 254 особи підліткового віку; з них у формульованому експерименті взяли участь 72 підлітки.

Дослідницько-експериментальна робота проводилась у три етапи. На першому етапі було опрацьовано понятійний апарат, визначено методологічні засади дослідження. На другому етапі було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на визначення структурних показників та рівнів сформованості асертивності у підлітків, виокремлено психологічні чинники її розвитку. На третьому етапі розроблено комплексну розвивальну програму, складовою якої є соціально-психологічний тренінг як ефективний засіб розвитку асертивності підлітків у різних умовах соціалізації, що реалізувалась на формульованому етапі дослідження, узагальнено його результати.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: *вперше* представлено асертивність підлітків як особистісне інтегративне утворення, полідетерміновану якість, що визначається системою індивідуально-психологічних характеристик та опосередкована умовами соціалізації; з'ясовано, що у підлітковому віці асертивність розвивається у напрямку усвідомлення цілей, відкритості досвіду, прагнення свободи (загальна вікова тенденція), розвитку відповідальності, самостійності, що індивідуально визначають тенденції подальшого утвердження особистості в підлітковому комунікативному середовищі відповідно до рівня розвитку її асертивності;

досліджено психологічні чинники, що детермінують розвиток асертивних якостей у підлітковому віці (мотивація самоствердження, домінуючі ціннісні орієнтації, особистісні властивості, умови соціалізації) та забезпечують ефективне становлення асертивності підлітків за віковою і статевою ознаками; встановлено, що комунікативна спрямованість та інтернальність є універсальними характеристиками асертивних підлітків різної статі, а рефлексивність, альтруїзм і толерантність – диференційована у поведінкових проявах дівчаток та хлопчиків; емпірично підтверджено, що ефективність становлення підліткової асертивності, зокрема, таких її показників як самостійність, відповідальність, впевненість, орієнтація на успіх – значно зростає в умовах дитячого оздоровчого закладу, коли у процесі цілеспрямованого соціально-психологічного впливу ведеться спеціальна робота у напрямку зміцнення Я-концепції, адаптації до нових життєвих ситуацій, диференціації емоційного реагування; *уточнено* зміст понять «асертивність підлітка», «умови соціалізації», «соціальність підлітків», «депривація батьківського впливу», «впевненість», «невпевненість» та їх прояви; *розширено уявлення* про механізми та закономірності розвитку асертивності особистості у період підліткового дорослішання.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в оптимізації розвитку підліткової асертивності на основі отримання досвіду ефективної комунікації в умовах спеціально організованої підліткової інтеракції. Апробований у дослідженні діагностичний інструментарій створює методичні засади моніторингу психологічних чинників розвитку підліткової асертивності. Обґрунтовано функціональну модель асертивності підлітка як інструменту вивчення складних процесів соціалізації, на базі якого розроблена та зреалізована психологічна програма оптимізації розвитку асертивних якостей (впевненість, комунікативна спрямованість, відкритість). Рекомендації, що містяться у цій програмі, будуть корисними педагогам та психологам різних типів освітніх установ. Положення, висвітлені у дисертації, можуть бути використані для поглиблення змісту навчальних програм з дисциплін «Вікова та педагогічна психологія», «Групова психокорекція», «Соціальна психологія», «Основи тренінгової діяльності» тощо.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у формі систематичних тренінгових занять з розвитку асертивності підлітків в умовах дитячого оздоровчого закладу у: Міжнародному дитячому центрі «Артек» (довідка 01/11-221, від 20 вересня 2010 р.), Літньому наметовому табірі «Лісове містечко «Скаутвілль» Молодіжної громадської організації «Молодіжне об'єднання «Скаути Києва» (довідка №01-08 від 1 серпня 2014 р.); тренінгу розвитку асертивності у навчальній дисципліні «Тренінгова діяльність психолога» ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка №1198 від 25 грудня 2015 р.), у навчальних дисциплінах «Вступ до спеціальності: психологія», «Психологія тренерської діяльності консультанта» Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка №07-10/2017 від 16 листопада 2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційної роботи було представлено у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: «Розвиток науки психології та педагогіки у сучасних умовах» (Львів, 2012); «Освітній простір МДЦ «Артек» як ресурс розвитку особистості» (Ялта, 2012); «Сучасні тенденції в педагогіці та психології: новий погляд» (Харків, 2013); «Педагогіка та психологія: актуальні питання взаємодії науки та практики» (Харків, 2013); «Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук» (Київ, 2013); «Проблеми та перспективи розвитку педагогіки та психології у сучасному суспільстві» (Київ, 2013); «Сучасні наукові дослідження представників психологічних та педагогічних наук – прогрес майбутнього» (Одеса, 2014); другому Міжнародному Кримському конгресі з психотерапії «Проблеми розвитку сучасної психологічної допомоги: концепції і практики» (Ялта, 2009); доповідались на засіданнях кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 15 одноосібних публікаціях, з яких 6 – у наукових фахових виданнях України у галузі психології, 2 – у періодичних наукових фахових виданнях іноземних держав.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічують 213 найменувань (з них – 11 англійською мовою) та 5 додатків на 39 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 264 сторінки, Основний зміст викладено на 194 сторінках. Робота містить 17 таблиць, 22 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження отриманих результатів дисертаційного дослідження, подано дані про обсяг роботи та її структуру.

У першому розділі «**Теоретико-методологічний аналіз асертивності у підлітковому віці**» представлено аналіз наукових концепцій та теорій вітчизняних і зарубіжних психологічних шкіл стосовно дефініцій поняття асертивності, впевненої поведінки; презентовано структурно-функціональні характеристики та соціально-психологічні особливості підліткової асертивності: визначено показники прояву, психологічні чинники та механізми, які опосередковують її розвиток.

Поняття «асертивність» передбачає наявність особистісної та соціальної готовності до власної життєтворчості, здатності актуалізувати та адекватно реалізовувати власні прагнення. Асертивність є складним утворенням, що характеризується своєрідністю структури, змістовними характеристиками. Асертивна поведінка сприяє редукції агресії, реалізується через певні соціальні ситуації.

У роботах зарубіжних психологів асертивність здебільшого пов'язана з такими соціально-психологічними категоріями, як успішність, незалежність, самостійність, впевненість. У наукових працях вітчизняних психологів цей феномен частіше можна зустріти в контексті таких понять, як відповідальність, особистісна позиція, моральна переконаність, уміння протистояти груповому тиску. Правомірність вищевикладеного підтверджується теоретико-методологічною рефлексією та аналізом основних підходів до формування асертивності як соціально-психологічної якості особистості. Поведінковий підхід до переліку необхідних соціально-психологічних навичок у структурі поняття асертивності включає низку параметрів, що мають конкретні зовнішні прояви (поведінкові конструкти): уміння відкрито говорити про свої бажання і вимоги, вміння встановлювати контакти. Невпевнену поведінку в цілому пов'язують з нечіткими формулюваннями цілей, нереалістичними домаганнями суб'єкта діяльності, неадекватною оцінкою результатів власних вчинків, невмінням використовувати наслідки минулого досвіду (С. Рубінштейн).

Суб'єктно-особистісний підхід у становленні асертивності постулює важливу роль індивідуальних настанов, самооцінок і оцінок інших людей (І. Бех, Р. Зигмунд, К. Роджерс). У дослідженнях даного напрямку відзначається, що невпевнені в собі люди намагаються уникати нових форм активності, особистого самовияву та ініціативності. На основі аналізу даного підходу було виокремлено один з важливих критеріїв асертивності у підлітковому віці – відповідність рівня домагань та самооцінки, її адекватність до вимог зовнішнього середовища.

У межах емоційно-експресивного підходу (А. Солтер, Дж. Вольпе) стверджується, що причиною невпевненості може бути переважання процесів гальмування над процесами збудження, які призводять до формування особистості, нездатної до відкритого і спонтанного вираження почуттів, бажань і потреб, що, зрештою, ускладнює контакт з іншими людьми; виділено шість основних параметрів, що характеризують асертивність: емоційність мовлення, відкритість і експресивне вираження почуттів у невербальній сфері; вміння протестувати і висловлювати свою думку без огляду на інших; уникнення використання невизначених формулювань і часте вживання займенника «Я»; виключення самоприниження і готовність вислуховувати похвалу на свою адресу; спонтанність вираження своїх почуттів і потреб. Пізніше послідовники цього напрямку довели, що істотну роль у виникненні невпевненості відіграють емоції і, зокрема, соціальний страх.

Стосовно такого поняття, як впевненість у собі (у вітчизняних дослідженнях його презентують, переважно, як синонім асертивності), то Дж. Вольпе використовував цей конструкт як показник «відкритості особистості у стосунках з іншими людьми», К. Ліberman - «як здатність до самовираження», А. Лазарус - «як звичку до емоційної свободи», А. Річ і Г. Шредер як «здатність шукати, підтримувати чи посилювати підкріплення в міжособистісній ситуації завдяки вираженню почуттів чи бажань». Отже, вище зазначені автори розглядають впевненість у собі як специфічну оцінку своїх досягнень. З цієї точки зору впевненість є високою стабільною самооцінкою, ініціативою і сміливістю у соціальних контактах. Невпевненість як низький рівень

асертивності характеризується недостатньо чіткими формулюваннями намірів; неповними планами дій; негативною оцінкою результатів дій, що призводять до виникнення «дефектних» або «дефіцитних» стереотипів поведінки.

Виходячи з результатів багатьох досліджень (Л. Виготський, Б. Круглов, В. Каппоні, А. Леонтьєв, С. Максименко, В. Франкл, Е. Штерн), можна вважати, що асертивність є центральною властивістю особистості, ядром якої виступає впевненість, позитивна оцінка індивідом власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення значущих для нього цілей і задоволення його потреб. Основою для формування такого роду оцінок служить достатній поведінковий репертуар особистості, позитивний досвід вирішення соціальних завдань і успішного досягнення власних цілей (В. Лабунська, В. Ромек).

У дослідженні підліткової асертивності виявлено існування кількох опосередковано пов'язаних між собою джерел формування асертивності: стійкі особистісні ставлення; оцінка ситуації взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем, система взаємних оцінок (Н. Максимова).

На основі вищесказаного було здійснено аналіз психологічних компонентів та графічно представлено структурну модель асертивності підлітків (рис.1).

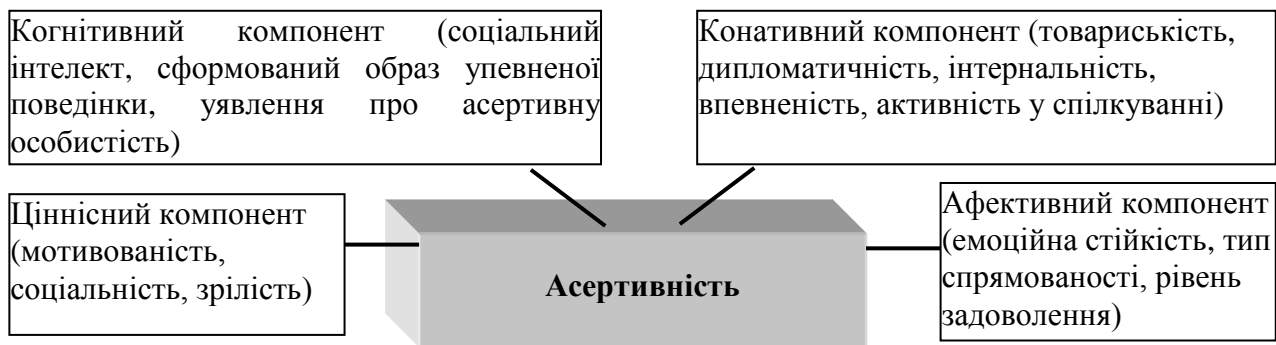

Рис. 1. Структурна модель асертивності підлітків

До структурних характеристик підліткової асертивності відносяться: уявлення про асертивну поведінку, незалежність суджень (когнітивний компонент), задоволення собою, комунікативну спрямованість (афективний компонент), зрілість, соціальну адаптивність (ціннісний компонент), впевнену поведінку, адиктивну незалежність (конативний компонент). На основі структурно-функціонального підходу підліткову асертивність представлено як системну полідетерміновану особистісну якість, що має афективно-когнітивну природу, комунікативну спрямованість та характеризується такими соціально-психологічними властивостями як впевненість у собі, комунікативна спрямованість, незалежність та соціальна адаптивність.

У другому розділі «**Емпіричне дослідження асертивності підлітків**» розкрито організаційно-методичні засади констатувального етапу дослідження, на основі системного підходу інтерпретовано емпіричні результати діагностики структурно-функціональних особливостей підліткової асертивності в умовах дитячого оздоровчого закладу та загальноосвітньої школи.

У ході дослідження було реалізовано наступні завдання: виявлено рівневу представленість асертивності підлітків; складено соціально-психологічну характеристику підлітків з високим, середнім та низьким рівнем розвитку асертивності; досліджено соціально-психологічні чинники, що детермінують розвиток асертивних якостей особистості підліткового віку; здійснено порівняльний аналіз особливостей прояву асертивності підлітків у різних умовах соціалізації.

На різних етапах емпіричного дослідження було використано низку психодіагностичних методик: опитувальник «Діагностика рівня асертивності» (В. Каппоні, Т. Новак); методика діагностики базових цінностей С. Шварца (дослідження значущих показників ціннісного компоненту); опитувальник СОІНТ (діагностика соціального інтелекту особистості, авт. Н. Каліна, В. Калін); асоціативний експеримент з наступною процедурою суб'єктивного шкалювання (діагностика когнітивного компоненту); КТВ – колірний тест відносин А. Еткінда, тест-анкета «Емоційна спрямованість» Б. Додонова (діагностика афективного компоненту); опитувальник РСК – рівень суб'єктивного контролю Дж. Роттера (діагностика конативного компоненту); особистісний опитувальник Р. Кеттелла використовувався задля системного дослідження соціально-психологічних чинників підліткової асертивності.

У дослідженні взяли участь 134 підлітки Міжнародного дитячого центру «Артек» та 120 підлітків загальноосвітньої школи. На першому етапі емпіричного дослідження на основі кількісних показників за дихотомічними шкалами «автономність, незалежність-впевненість, рішучість» (методика В. Каппоні, Т. Новак) був здійснений поділ учасників експерименту за рівнями асертивності (високий, середній, низький). Відповідно до отриманих результатів, обстежуваних було розділено на три вибірки для проведення подальшого дослідження. У першу вибірку було включено досліджуваних з високим рівнем асертивності 32% вибірки з Міжнародного дитячого центру «Артек» та 34% вибірки з загальноосвітньої школи. Склад другої групи - підлітки з середнім рівнем розвитку асертивності становив 38% та відповідно 43%; третя група представлена підлітками з низьким рівнем розвитку асертивності (30% та 23%) відповідно.

У процесі складання психологічних характеристик підлітків з різними рівнями асертивності знайшли своє емпіричне вираження структурно-функціональні особливості, які визначались за попередньо встановленими і описаними показниками (Рис.1). Для виокремлення значущих показників ціннісного компонента асертивності підлітків була використана методика С. Шварца, що дозволила виявити змістову специфіку змінних, а також був застосований U-критерій Манна-Уїтні, спрямований на виявлення достовірності відмінностей в досліджуваній ознаці.

З'ясовано, що у підлітків з низьким і високим рівнем розвитку асертивності (за методикою С. Шварца), спостерігаються суттєві відмінності за такими шкалами: «соціальність» ($U=124, p \leq 0,03$), «зрілість» ($U=104, p \leq 0,009$) – більш яскраво виражені у підлітків з високим рівнем розвитку асертивності; «насолада» ($U=108, p \leq 0,02$) «адиктивна незалежність» ($U=65, p \leq 0,0003$)

більше виражені у підлітків з низьким рівнем розвитку асертивності. Соціальність, як домінуючий показник ціннісного компоненту, показує, що асертивна особистість здатна швидко адаптуватися до тієї соціокультурної реальності, з якою вона взаємодіє; зрілість виражається у самоповазі, внутрішній гармонії, розумінні своєї внутрішньої природи, усвідомленості життєвих цілей і орієнтирів. Водночас, на фоні розвитку показників «насолада» та «адиктивна незалежність» у підлітків з низьким рівнем розвитку асертивності може розвиватися рольовий конфлікт, який, на думку ряду соціальних психологів, є основою для формування адиктивної залежності.

При діагностиці емоційного блоку особистості у більшості опитаних за методикою «ЗЕС» Б. Додонова (загальна емоційна спрямованість), незалежно від рівня розвитку асертивності, переважає комунікативний тип, що підтверджує одну з провідних характеристик підліткової асертивності. Для обстежуваних з високим рівнем розвитку асертивності характерне поєднання комунікативного (28%) типу з праксичним (22%), а для підлітків із середнім рівнем розвитку асертивності – з глоричним (18%). Підлітки з низьким рівнем розвитку асертивності характеризуються домінуванням глоричного типу емоційної спрямованості особистості (29%), а також пугнічним (16%) і альтруїстичним (14%). Поєднання даних типів емоційної спрямованості особистості у обстежуваного контингенту підлітків дозволяє зробити висновок про наявність яскраво виражених внутрішніх протиріч між бажанням щирої допомоги іншій людині і потребою у визнанні, похвалі і приверненні уваги до себе. Аналіз результатів кольорового тесту ставлень А. Еткінда (КТС) дозволив виявити і описати специфіку емоційного ставлення підлітків до категорій: «успішність», «незалежність», «самостійність», «цілеспрямованість», «самоповага», «чесність», «довіра», «відповідальність», «спонтанність», що визначають тезаурус категорії асертивності. У підлітків асертивність асоціюється, переважно, з поняттями самостійність, незалежність, довіра.

Конативний компонент асертивності був представлений інтернальністю в області досягнень (за результатами методики РСК) - єдиним показником, за яким спостерігається значущість відмінностей у підлітків з високим (6,5), середнім (4,3) і низьким (3,5) рівнем асертивності. Результати отримані у ході проведеного однофакторного дисперсійного аналізу. Діагностика когнітивного блоку асертивності підлітків, яка здійснювалася за допомогою асоціативного експерименту, показала, що у підлітків з високим рівнем розвитку асертивності уявлення про впевненість носять більш чіткий і структурований характер, на відміну від підлітків з низьким рівнем розвитку асертивності. За результатами діагностики соціального інтелекту особистості у хлопчиків і дівчаток з високим рівнем розвитку асертивності особистості було виявлено найбільш значущі конструкти: для хлопчиків – «витримка в спілкуванні», «уміння адекватно оцінювати інших людей», «високий рівень здатності до соціального навчіння», «нонконформізм»; для дівчаток – «гнучкість у спілкуванні», «толерантність», «уміння відчувати партнера по спілкуванню».

Діагностика психологічних факторів (за результатами тесту Р. Кеттелла) презентувала найбільш виражені індивідуально-психологічні якості підлітків з

різним рівнем розвитку асертивності, які були виокремлені в якості психологічних чинників, що визначають розвиток асертивності у підлітковому віці. Процедури кореляційного та факторного аналізу дали можливість виокремити у структурі асертивності підлітків систему інтелектуальних, емоційних, комунікативних властивостей, що виступають як індикатори рівня розвитку досліджуваного феномену. У групі підлітків з високим рівнем розвитку асертивності (у дитячому оздоровчому закладі та загальноосвітній школі), були отримані близькі результати за факторами «L+» – «Протексія», «N-» – «Прямолінійність», «Q1» – «Радикалізм», «С+» – «Сила Я», «I-» – «Харрія», поєднання яких свідчить про вираженість таких індивідуально-особистісних характеристик, як незалежність характеру, схильність до домінування та лідерства, реалістичність і самовпевненість, низька сенситивність, а також почуття відповідальності, активність у соціальних сферах, гнучкість та дипломатичність у міжособистісному спілкуванні, вміння знаходити рішення у складних ситуаціях.

У вибірці, яка представляє групу підлітків з низьким рівнем асертивності було статистично виокремлено фактори: «L-» – «Алаксія», «N+» – «Дипломатичність», «Q1» – «Консерватизм», «С» – «Сила Я», «I+» – «Премсія», кореляційні зв'язки між якими свідчать про сенситивність, схильність до сумнівів, внутрішню напругу, пошук себе, спрямованість на свій внутрішній світ, низьку прагматичність у поведінці.

Рангування шкал для двох вибірок за критерієм Фрідмана свідчить про те, що відмінності між високим та низьким рівнями прояву асертивності не є випадковими, презентують достовірність досліджуваних відмінностей ($r=0,8$, при $p \leq 0,05$). У результаті статистичної обробки та якісної інтерпретації даних підтвердилось припущення про те, що система вище означених особистісних властивостей опосередковує впливи соціально-психологічних умов соціалізації підлітків та детермінує розвиток асертивності підлітків. Таким чином, виникло припущення, що цілеспрямоване формування вище зазначених особистісних якостей сприятиме розвитку асертивності у підлітковому віці. Дану наукову гіпотезу було перевірено у ході формувального соціально-психологічного експерименту.

У третьому розділі **«Оптимізація розвитку асертивності підлітків у різних умовах соціалізації»** представлено теоретичні засади побудови формувального експерименту; обґрунтовано модель оптимізації розвитку підліткової асертивності, презентовано програму соціально-психологічного тренінгу з розвитку асертивності підлітків, здійснено порівняльний аналіз динаміки показників підліткової асертивності після реалізації розвивальної програми в умовах дитячого оздоровчого закладу та загальноосвітньої школи.

Услід за вітчизняними психологами (Г. Костюком, М. Корневим, Н. Максимовою, С. Максименком, В. Москаленко, В. Татенком, Г. Хомич) вважаємо, що розвиток асертивності підлітка, передусім, визначається його суб'єктністю, характером включення у комунікацію та особливістю взаємодії з референтною соціальною групою, в межах якої відбувається процес його

соціалізації. На підставі цього було розроблено психологічну модель розвитку асертивності підлітка у різних умовах соціалізації (Рис. 2).

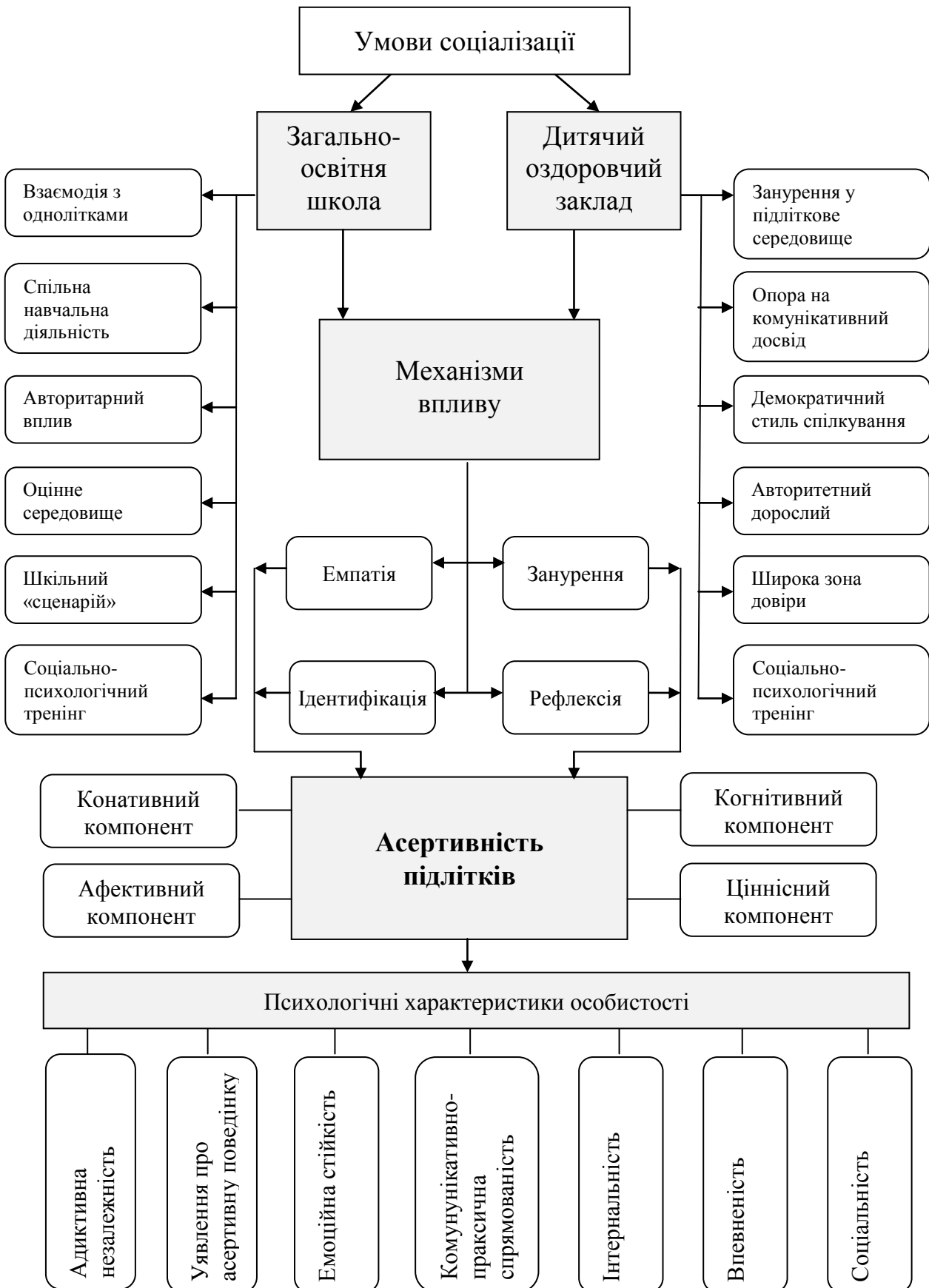

Рис. 2. Модель розвитку асертивності підлітка

У запропонованій структурно-функціональній моделі презентовано асертивність як інтегративне психологічне явище з внутрішньо узгодженою структурою та змістовими компонентами (конативний, афективний, когнітивний, ціннісний), розвиток яких здійснюється під впливом конкретних умов соціалізації та опосередковується дією психологічних механізмів – емпатії, занурення, ідентифікації та рефлексії.

Серед домінуючих психологічних чинників становлення підліткової асертивності виділено незалежність (автономність у ставленні, вчинках), чіткі уявлення про асертивну поведінку, комунікативно-практична спрямованість, інтернальність (покладання на власні сили), соціальність (адаптивність), а також соціально-психологічні якості особистості – впевненість у собі, рішучість, прямолінійність, прагнення свободи тощо.

Було виділено специфічні риси умов соціалізації особистості підлітків у загальноосвітній школі та дитячому оздоровчому закладі. Загальноосвітня школа включає конструкти, які визначають розвиток рівнів асертивності підлітка: взаємодія з однолітками, спільна навчальна діяльність, авторитарний вплив дорослого, оцінне середовище, шкільний «сценарій». Умови дитячого оздоровчого закладу передбачають: широку зону довіри, занурення у підліткове середовище, опору на комунікативний досвід, взаємодію з авторитетним дорослим, демократичний стиль спілкування, використання активних методів навчання (у даному дослідженні – соціально-психологічний тренінг), що мають різний ефект впливу завдяки специфіці умов закладів.

Тривалість формульованого експерименту була обумовлена тривалістю табірної зміни (21 день). На цьому етапі у експериментальному дослідженні взяли участь 72 підлітка дитячого оздоровчого закладу та загальноосвітньої школи (по 36 підлітків, поділених на групи за рівнями прояву асертивності). До проведення експерименту та після його завершення було здійснено діагностику представленості виокремлених раніше показників асертивності у досліджуваних.

Тренінг асертивності було побудовано на гуманістичних принципах виховання, системному аналізі соціально-психологічних детермінант розвитку особистості підлітків. Програма розробленого тренінгу конституювана трьома модулями. Перший модуль (рефлексивний) орієнтований на усвідомлення підлітками змісту їхнього ставлення до асертивності; другий модуль (пізнавальний) спрямований на ознайомлення з закономірностями побудови міжособистісних взаємин, на формування позитивного образу світу; третій модуль (розвивальний) орієнтований на розвиток позитивного мислення, оволодіння підлітками техніками подолання психологічних бар'єрів у досягненні цілей і навичками асертивної поведінки у ситуації невизначеності необхідності здійснення вибору та прийняття рішень.

Результати аналізу, отримані в ході експериментального психологічного дослідження асертивності підлітків, дозволили констатувати: асертивність підлітків, виникаючи в умовах спільної діяльності і взаємин у групі як недиференційоване усвідомлення впевненості в собі, у подальшому переростає у відносно стабільну якість, що поступово стає основоположною системною характеристикою.

Емпірично підтверджено, що ефективність розвитку асертивності підлітків (за загальним показником асертивності) більш інтенсивно зростає в умовах дитячого оздоровчого закладу (зокрема, середній рівень зріс на 11,1% у таборі і лише на 2,7% у школі). Позитивні зрушення особливо помітні у показниках «незалежність-автономія», розвиток яких опосередкований віковою специфікою (зокрема, знизилась кількість підлітків з низьким рівнем розвитку асертивності (з 27,8 до 11,1%). Динаміку асертивності підлітків у різних умовах соціалізації представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Динаміка показників та рівнів асертивності підлітків
в умовах МДЦ та ЗОШ (у %)**

		Умови соціалізації	Зрізи	Рівні		
				Низький	Середній	Високий
Показники асертивності	Незалежність-автономність	МДЦ (N=36)	До СПТ	27,8	36,1	36,1
			Після СПТ	11,1	47,2	41,7
		ЗОШ (N=36)	До СПТ	36,1	38,9	25,0
			Після СПТ	30,6	44,4	25,0
	Впевненість-рішучість	МДЦ (N=36)	До СПТ	36,1	36,1	27,8
			Після СПТ	22,2	47,2	30,6
		ЗОШ (N=36)	До СПТ	27,8	44,4	27,8
			Після СПТ	22,2	50,0	27,8
Загальний показник асертивності	МДЦ (N=36)	До СПТ	30,6	36,1	33,3	
		Після СПТ	16,7	47,2	36,1	
	ЗОШ (N=36)	До СПТ	30,6	41,7	27,7	
		Після СПТ	27,8	44,4	27,8	

Умовні позначення: СПТ – соціально-психологічний тренінг, ЗОШ – загальноосвітня школа, МДЦ – міжнародний дитячий центр «Артек».

Статистичний аналіз отриманих даних здійснювався за допомогою використання непараметричного Т-критерію Уїлкоксона, що дозволяє оцінити не лише зміни, а й їх вираженість. Статистично доведено наявність значущих змін як у вибірці досліджуваних з Міжнародного дитячого центру «Артек» (Т=98), так і у досліджуваній вибірці підлітків із загальноосвітньої школи (Т=201). Проте зміни у першій вибірці помітніші, про що свідчить значення Т-критерію (98 проти 201) і вищий рівень значущості ($p \leq 0,01$ проти $p \leq 0,05$). Такі результати доводять те, що програма тренінгу є ефективною, оскільки у цілому, вдалося підвищити рівень прояву асертивності підлітків обох груп, оптимізувати розвиток основних «асертивних» якостей: впевненості в собі, незалежності, соціальній адаптивності, рішучості у досягненні успіху, що загалом сприяє процесу соціалізації підлітків.

На етапі контрольного зрізу було відзначено динаміку когнітивних уявлень підлітків про асертивність, їх чутливість до спеціально організованих впливів. З цією метою було використано контент-аналіз творів підлітків на тему «Впевнена

людина», а також характеристики експертів: викладачів, психологів, педагогів-організаторів, які працювали з ними упродовж трьох тижнів. В якості одиниць аналізу виступили наступні поняття: довіра, відповідальність, відкритість, свобода, незалежність, любов, успішність, розвиток, доброта, чуйність, уважність (позитивний знак); егоїзм, закритість, неприродність, черствість, амбітність, зарозумілість (негативний знак).

У ході проведення процедури контент-аналізу використовувалося співвідношення частоти вживаних слів і словосполучень. Серед найбільш виражених позитивно оцінених показників асертивності, які використовувались у проективній методиці «Твори» (за коефіцієнтом Яніса): «відкритість» ($C = 8,22$), «відповідальність» (5,59) і «самостійність» (5,59). На думку експертів, в якості факторів, що детермінують процес розвитку асертивності підлітків, виступають: зміна звичної обстановки; актуалізація потреби в афіліації; особистість педагога-організатора, насиченість діяльності, чіткий розпорядок дня, демократичний стиль, швидка зміна різних подій; можливість проявити себе в іншому образі у процесі рольової гри.

Отримані результати можна пояснити складністю досліджуваного феномену та специфікою впливу умов соціалізації на особистість підлітка. В умовах активної підліткової інтеракції та рефлексії у процесі цілеспрямованого соціально-психологічного впливу відбувається зміцнення Я-концепції, формується «досвід довіри», активізується адаптація до нових життєвих ситуацій, поглиблюється диференціація емоційного реагування.

У психолого-педагогічних рекомендаціях було підкреслено роль дорослого, яка полягає в умінні створити сприятливу атмосферу та умови для реалізації підлітком своїх потреб у самопізнанні. Вчителі та психологи зобов'язані лише коригувати й виступати фасилітаторами в ситуаціях, коли підлітки не можуть знайти адекватну форму реагування на проблеми, пов'язані з несформованою асертивністю та невпевненою поведінкою.

Важливо актуалізувати інтерес підлітків до їх системи цінностей і особистісних сенсів, формувати навички толерантності та самостійності у процесі прийняття рішень; здійснювати адекватний психологічний супровід у конфліктних ситуаціях, розвивати інтернальність та ініціативу; сприяти усвідомленню власних помилок; підтримувати прагнення виробляти власний стиль асертивної поведінки та створювати образ упевненої в майбутньому сучасної молоді людини.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації на основі теоретичного аналізу досягнень наукових шкіл гуманістичного, поведінкового та соціально-когнітивного спрямування було систематизовано уявлення стосовно понять асертивність та впевненість. Асертивність представлена як інтегроване психологічне явище з внутрішньо узгодженою структурою та наповнене смисловими конструктами. Асертивна поведінка формується під впливом конкретних умов соціалізації, опосередкована особистісною готовністю до життєтворчості, сприяє редукції

агресивності. На основі структурно-функціонального підходу підліткова асертивність представлена як системна полідетермінована особистісна якість, що має афективно-когнітивну природу, комунікативну спрямованість та характеризується такими психологічними властивостями як впевненість, соціальність, незалежність, інтернальність.

Асертивний підліток виділяється соціальністю (здатністю адаптуватися до соціокультурного середовища), емоційною зрілістю, що виражається у саморегуляції, само прийнятті; комунікативною спрямованістю, прагненням до особистісної автономії, впевненою поведінкою. До структурних характеристик підліткової асертивності належать: уявлення про асертивну поведінку, незалежність суджень (когнітивний компонент), задоволення, комунікативна спрямованість (афективний компонент), зрілість, соціальна адаптивність (ціннісний компонент), впевнена поведінка, адиктивна незалежність (конативний компонент).

Асертивність підлітків опосередкована дією психологічних механізмів (наслідування, рефлексії та інтродекції), мотивацією самоствердження, домінуючими ціннісними орієнтаціями, умовами соціалізації, що визначають змістовний контекст структурно-функціональної моделі асертивності підлітків. Процес соціалізації підлітка означено як поступове розширення особистістю сфери спілкування і діяльності, завдяки набуттю соціального досвіду саморегуляції і становлення активної життєвої позиції.

2. На основі структурного аналізу емпірично виокремлено особливості прояву асертивності підлітків, що дозволило виділити типологічні психологічні характеристики підлітків з високим, середнім і низьким рівнем розвитку асертивності:

- у підлітків з високим рівнем асертивності уявлення про асертивну поведінку носять чіткий і структурований характер; для них характерна впевнена поведінка, схильність до лідерства, авторитарності; автономії, інтернальність у прагненнях до успіху, поєднання комунікативного типу емоційної спрямованості з праксичним, прямолінійність, радикалізм, практичність, рішучість, емоційна зрілість, яка сприяє ефективному вирішенню складних життєвих ситуацій;

- для підлітків із середнім рівнем асертивності найбільш вираженою є комунікативна спрямованість у поєднанні з глоричною (прагнення до визнання), а також незалежність у судженнях, розвинене почуття відповідальності й обов'язку, висока адаптивність, самостійність у прийнятті рішень, активність, гнучкість у спілкуванні, що сприяє міжособистісній взаємодії у середовищі однолітків;

- підлітки з низьким рівнем розвитку асертивності характеризуються домінуванням у системі життєвих цінностей конструктів насолоди і прагненням до адиктивної незалежності, нечіткими уявленнями про впевнену поведінку, інтернальністю в області здоров'я, домінуванням емоційної спрямованості у поєднанні з пугнічним і альтруїстичним типом спрямованості, що свідчить про наявність яскраво виражених внутрішніх протиріч між бажанням щирої допомоги іншій людині і потребою у визнанні; вирізняються високою

чутливістю чи навіть вразливістю, збідненим діапазоном емоційних реакцій, розвиненою уявою, схильністю до сумнівів, спрямованістю на свій внутрішній світ, низькою прагматичністю у поведінці. Інтернальність у галузі досягнень – інтегративний змістовний показник, за яким спостерігається статистично значуща відмінність у підлітків з різними рівнями розвитку асертивності.

3. Обґрунтовано психологічні чинники, що визначають розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації: це чіткі уявлення про асертивні якості, впевнену поведінку; емоційно-комунікативна спрямованість як домінуюча в ієрархії ставлень до різних сфер життєдіяльності; інтернальність, що презентує орієнтацію підлітків на власні досягнення та досвід; соціальність та зрілість як мотиваційні детермінанти, впевненість та незалежність як поведінкові; динамічна система індивідуально-психологічних якостей (інтелектуальних, емоційних, комунікативних) як особистісна детермінанта підліткової асертивності.

4. Статеві специфіка прояву асертивності підлітків відображена, передусім, у когнітивній та комунікативній сферах: у структурі соціального інтелекту підлітків з високим рівнем розвитку асертивності були виявлені найбільш значущі конструкти: для хлопчиків – «витримка в спілкуванні», «уміння правильно оцінювати інших людей», «високий рівень здатності до соціального навчання», «нонконформізм», для дівчаток – «гнучкість у спілкуванні», «толерантність стосовно інших людей», «уміння відчувати партнера по спілкуванню».

5. У ході формувального експерименту було побудовано структурно-функціональну модель, яка презентує алгоритм становлення асертивності підлітка. Розвиток асертивних якостей здійснюється під впливом конкретних умов соціалізації та опосередковується дією психологічних механізмів – наслідування, занурення, інтроєкції та рефлексії. Виокремлено специфічні умови соціалізації підлітків: спільну навчальну діяльність, авторитарний вплив дорослого, оцінне середовище, шкільний «сценарій» (загальноосвітня школа); широку зону довіри, занурення у підліткове середовище, опору на комунікативний досвід, авторитет значущого дорослого, демократичний стиль спілкування (дитячий оздоровчий заклад).

Перспективними напрямками подальшого дослідження проблеми асертивності є ампліфікація факторів, що детермінують рівень розвитку асертивності на різних етапах соціалізації, виявлення специфіки впливу референтної групи на розвиток вище досліджуваного феномену тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ніколаєв Л.О. Організаційно-методичні засади психодіагностики асертивності підлітків / Л.О. Ніколаєв // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Гнозис, 2012. – Т. XIV, част. 3. – С. 238–245
2. Ніколаєв Л.О. Дослідження проблеми асертивності у вітчизняній та зарубіжних школах психології розвитку / Л.О. Ніколаєв // Проблеми

- сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – Вип. 9. – С. 138–146
3. Ніколаєв Л.О. Генезис поняття «асертивність» / Л.О. Ніколаєв // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2010. – № 1. – С. 132–135
 4. Ніколаєв Л.О. Психологічні аспекти впевненості у старшокласників / Л.О. Ніколаєв // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ, 2011. – Вип. 38. Психологія. – С. 62–72.
 5. Ніколаєв Л.О. Оптимізація особистісного розвитку підлітків з низьким рівнем асертивності / Л.О. Ніколаєв // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди": тематичний випуск "Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання". – К. : Гнозис, 2013. – Вип. 29. – С. 250–257.
 6. Ніколаєв Л.О. Соціально-психологічний тренінг як ефективний засіб розвитку асертивності / Л.О. Ніколаєв // Вісник Чернігівського педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : зб. наук. пр. : у 2-х т. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. – Том 2. Психологічні науки. – С. 59–62
 7. Ніколаєв Л.О. Особенности проявления асертивности в подростковом возрасте / Л.О. Николаев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 3. – С. 324–327.
 8. Nikolaiev L. Assertiveness as a part of adolescents' socialization / L. Nikolaiev // European Humanities Studies: State and Society. – Slupsk: Academia Pomorska, 2015. – № 4. – P. 21–39.
 9. Ніколаєв Л.О. Асертивність як риса особистості сучасного підлітка / Л.О. Ніколаєв // Особистість у різних умовах соціалізації: колективна монографія / за ред. Л.О. Калмикової, Г.О. Хомич. – К. : Слово, 2016. – С. 77–99.
 10. Ніколаєв Л.О. Психодіагностичні методи дослідження асертивності підлітків / Л.О. Ніколаєв // Розвиток науки психології та педагогіки у сучасних умовах: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., (м. Львів, 4 серпня 2012 р.). – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2012. – С. 33–35
 11. Ніколаєв Л.О. Дослідження розвитку асертивності у підлітків в різних умовах соціалізації / Л.О. Ніколаєв // Педагогіка та психологія: актуальні питання взаємодії науки та практики: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 23 серпня 2013 р.). – Х.: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2013. – С. 76–79.
 12. Ніколаєв Л.О. Використання тренінгових технологій для розвитку асертивності підлітків / Л.О. Ніколаєв // Проблеми та перспективи розвитку педагогіки та психології у сучасному суспільстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 17 серпня 2013 р.). – К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2013. – С. 125–127

13. Ніколаєв Л.О. Особливості прояву асертивності у дітей та підлітків / Л.О. Ніколаєв // Сучасні тенденції в педагогіці та психології: новий погляд: зб. тез між нар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 31 травня 2013 р.). – Х.: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2013. – С. 92–94
14. Ніколаєв Л.О. Психологічні підходи до оптимізації підліткової асертивності / Л.О. Ніколаєв // Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 20 квітня 2013 р.). – К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2013. – С. 97–100
15. Николаев Л.О. Асертивность в подростковом возрасте / Л.О. Николаев // Сучасні наукові дослідження представників психологічних та педагогічних наук – прогрес майбутнього: зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ., конф., (м. Одеса, 20–21 червня 2014 р.). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2014. – С. 9–13.

АНОТАЦІЇ

Ніколаєв Л.О. Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2016.

У дисертації досліджувалось явище підліткової асертивності як особистісного інтегративного утворення, що характеризується своєрідністю структури та змістовними характеристиками: є багаторівневим і полідетермінованим особистісним утворенням, що має емотивно-когнітивну природу, комунікативну спрямованість та опосередковане індивідуально-психологічними властивостями.

Висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження, представлено інструментарій для комплексної діагностики асертивності підлітків; подано аналіз результатів емпіричного дослідження вікової та індивідуально-психологічної специфіки розвитку асертивності підлітків за емпіричними показниками, виокремлено найбільш значущі показники інтегративного характеру, проаналізовано специфіку їх прояву за віковою ознакою.

Презентовано три групи підлітків за рівнем розвитку асертивності; складено їх характеристику відповідно до вікових новоутворень та індивідуально-психологічних відмінностей. Описано типологію когнітивних, афективних, ціннісних та конативних проявів асертивної поведінки підлітків.

Досліджено психологічні детермінанти, що опосередковують розвиток асертивних якостей у підлітковому віці, виокремлено соціально-психологічні чинники, що забезпечують становлення асертивності підлітків за віковою та статевою ознакою. Розроблена та апробована програма оптимізації розвитку

підліткової асертивності на основі отримання досвіду ефективної комунікації в умовах спеціально організованої підліткової інтеракції.

Ключові слова: асертивність, впевненість, асертивний підліток, соціалізація, розвиток асертивності, дитяче об'єднання.

Николаев Л.О. Развитие асертивности подростков в разных условиях социализации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2016.

Диссертация посвящена изучению развития асертивности подростков в различных условиях социализации. Осуществлен теоретический анализ и эмпирическое исследование асертивности подростков: отмечены качественные показатели и количественные параметры, на основе которых выделены уровни развития асертивности подростков, эксплицированы и описаны социально-психологические условия развития асертивности подростков в детском оздоровительном учреждении и общеобразовательной школе.

Исследованное явление подростковой асертивности как личностного интегративного образования характеризуется своеобразием структуры и содержательными характеристиками: является многоуровневым и полидетерминированным личностным образованием, имеет эмотивно-когнитивную природу, коммуникативную направленность и опосредовано индивидуально-психологическими свойствами.

Освещены организационно-методические основы диагностического исследования, представлен инструментарий для комплексной диагностики асертивности подростков, а также анализ результатов исследования психологической специфики развития асертивности подростков по эмпирическим показателям, выделены наиболее значимые показатели интегративного характера, проанализирована специфика их проявления.

Представлены три группы подростков по уровню развития асертивности и составлена характеристика в соответствии с возрастными новообразованиями и индивидуально-психологическими различиями. Описана типология когнитивных, аффективных, ценностных и конативных проявлений асертивного поведения подростков. Исследованы психологические детерминанты, опосредующие развитие асертивных качеств в подростковом возрасте, выделены социально-психологические факторы, обеспечивающие становление асертивности подростков по возрастному и половому признаку, в частности, установлено, что стремление к свободе, интернальность, открытость новому опыту и коммуникативная направленность являются универсальными характеристиками асертивности подростков разного пола; а рефлексивность, альтруизм и толерантность – дифференцированы в поведенческих проявлениях девочек и мальчиков. Разработана и апробирована программа оптимизации развития подростковой асертивности на основе получения опыта эффективной коммуникации в условиях специально организованной подростковой интеракции.

Ключевые слова: асертивность, уверенность, асертивный подросток, социализация, развитие асертивности, детское объединение.

Nikolaiev L.O. Development of adolescents' assertiveness in different socialization conditions. – The manuscript.

Dissertation for Candidate degree in psychological sciences, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2016.

The thesis researched the phenomenon of adolescent assertiveness as a personal integrative formation, characterized by the original structure and content characteristics: a multilevel polydetermined personal formation of emotional cognitive nature, communicative orientation mediated with individual psychological characteristics.

Organizational and methodological principles of diagnostic study are highlighted as far as the tools for comprehensive diagnosis of adolescent assertiveness; analysis of empirical research results of age and individual psychological specifics of adolescent assertiveness is done based on empirical indicators; the most important indicators of integrative nature are distinguished, the specific feature of their display is analyzed based on age.

Three groups of adolescents are presented based on the development level of assertiveness and characterized according to the age characteristics of formations and individual psychological differences. Typology of cognitive, affective, connotative display of adolescent assertive behavior is described.

Psychological determinants mediating development of assertive qualities in adolescence are explored; social and psychological factors ensuring formation of adolescent assertiveness are distinguished by age and gender. Optimization program of adolescent assertiveness is developed and approved based on gaining experience of effective communication in specially organized ad hoc interaction.

Key words: assertiveness, confidence, adolescent socialization, assertiveness development, children's association.